

„НАРОД И ПЕСЕН“ от ТОДОР ИВ. ЖИВКОВ
С., БАН, 1977

Книгата на Т. Ив. Живков „Народ и песен“ направи силно впечатление на всички, които се интересуват от развитието на българската художествена култура. Подходът на автора към нашата народна песен е нов за българската наука. Изправен пред алтернативата филология или социология, Т. Ив. Живков е предпочел социологията. С това той излиза извън традиционната за българската фолклористика филологическа ориентация, установена чрез авторитета на изследователи като д-р Ив. Д. Шишманов, М. Арнаудов, Й. Иванов и пр. Трябва веднага да се подчертае, че опитът на автора за завоюване на нова научна проблематика е завършил с явен успех.

„Народ и песен“ се очертава като едно от първите изследвания в марксистическата фолклористика, в които намира израз тенденцията към по-широк, социологически и културологически подход към фолклора. Актуално като проблематика и като методология е разглеждането на фолклора не само като народно поетическо или народно музикално творчество, но и като тип художествена култура. В методологическо отношение трудът се опира върху най-добрите постижения на българската и съветската наука в областта на фолклористиката, социологията, теорията на културата, естетиката, музиковедството и литературознанието.

Най-главните общи проблеми, които оформят облика на авторската концепция за същността на народната художествена култура, са представени в теоретическото въведение „Към определения на фолклора като художествена култура“. Две са основните задачи, поставени пред тази част на книгата: 1. Да се разработи теоретически идеята за фолклора като тип художествена култура, като система за създаване, разпространение и потребление на художествени ценности, в чието функциониране се обособяват две подсистеми — на циклите на трудовия процес и на формите на художествено образование. 2. Да се обоснове становището за недостатъчността на филологическия и на изкуствоведския подход към фолклора, за отношението към фолклора преди всичко като към социологическа проблема и за определящата роля на въпросите за неговата системна ор-

ганизираност и за начина на функционирането му в състава на определен културен модел при неговото изучаване.

Във въведението се уточнява и предметът на изследването. Това е българската народна песен с цялата сложност на битието ѝ в народната патриархална култура. Този възел от най-разнообразни отношения, заплетен около народната песен, не се изчерпва със самата нея и затова авторът въвежда термина „народна песенност“. Основните сфери на художествената дейност при фолклора са определени най-общо като пеене, разказване, материално художествено творчество. Те съществуват и следователно трябва да бъдат проучвани в най-тесна връзка с циклите на трудовия процес и с формите на художествено образование. Народната песенност е избрана за обект на анализ, тъй като тя е най-пълната и най-развитата от трите съставки.

По-нататък планът на книгата следва целенасоченото движение на изследователския интерес от общата теоретическа постановка към доказването и уточняването ѝ чрез материала. В конкретните разработки на въпросите се получава действителното диалектическо допълване между социологическия, литературоведския и музиковедския подход. Убедителният социологически анализ в първа и втора глава („Народната песенна култура“ и „Песенни цикли“) е пренесен в третата глава („Към въпроса за художествения образ в песенния фолклор“) на равнището на естетическите категории. Така се осъществява необходимото за анализа на всеки тип художествена култура йерархизиране на методиката и равнищата на изследване — ако си послужим с известни и елементарни математически понятия, социологическият анализ е „необходимото условие“, а художественият — „достатъчното условие“.

Последната глава „Певци и песни“ представя още една степен от приближаването на теоретическите размисли към явленията и фактите. В резултат от това възниква цяла редица от интересни идеи и сполучливи решения на проблемите, например за дарбата като групова, а не като индивидуална ценност; стремежа към усвояване на песните като стремеж към социологизиране на личността; нормативността на пеенето като социална дейност и самостоятелността му като художествено творчество; спецификата на отноше-

нието субект — обект на художествената дейност при фолклора; особености на професионализма при патриархалната художествена култура; фолклорни форми на художественото образование и на естетическото възпитание и пр.

Основните постижения на книгата обаче са съсредоточени безспорно в първите две глави. Намерен е нов и сполучлив подход към въпроса за мястото и значението на песента в патриархалната народна култура. За разлика от досегашните опити да се обяснят функциите на песента в народния живот, като се тръгва от самата песен, тук песента се разглежда като резултат и за да се обясни той, се проследява неговото „раждане“ в органичното функциониране на системата на културата.

Като излиза от предпоставката, че песенето е обусловено от нуждите на обществената практика, авторът изследва неговото присъствие в обредната система, в празничната система, в системата на материалнопроизводствената дейност. Последователно се анализират трите подсистеми на народната песенност — обредна, празнична, трудова. Извършено ценни за очертаване на определящите характеристики на народната песенна култура са направените във връзка с обредната песенност наблюдения за липсата на утвърдено социално положение на изпълнителите на песента, за девойката като основен изпълнител, за ролята на песента в процеса на превръщането на индивида в пълноправен член на социалния колектив.

От важно методологическо значение е схващането за ролята на трудовата песенност в материалнопроизводствения процес. Особено съществен е изводът, че отношенията песен — труд са опосредствувани чрез характерната за народната патриархална култура ритуализация на по-важните видове труд. Специално внимание е отделено на задължителното ритуализиране на практическата дейност, което води до естетизиране на труда, тъй като ритуалът съдържа и задължителен художествен компонент. Като резултат от това, т. е. като резултат от нуждите на системата, се ражда песента, която е определена от автора като функция на социологическата структура на обществото.

Другата плодотворна идея в книгата е разглеждането на песенните цикли като главен принцип на функционирането на народната песенност. Циклите съществуват в рамките на трите основни вида песенност. Към обредната песенност принадлежат коледарските, лазарските, бабинденските, песните при „Пеперуда“, сватбените и пр. Към празничната песенност са отнесени циклите на трапезните, хороводните, великденските песни и др. Към трудовата песенност — циклите от песни на жътва, на сяданка, на копан и т. н. Идеята за мястото, ролята и функциите на песенните цикли е развита на методологическо и теоретическо

равнище. Подчертано е, че изследването им трябва да става първо на равнището на отделното селище, след това на отделната област, а едва след това да се обобщават изводите спрямо националната система на културата. Само така би било възможно да се разкрие действителният системен характер на съвкупността от песенни цикли. Като допълнителен регулатор на тази система е изтъкната връзката на циклите с годишните сезони, така важни за една в основата си земеделска култура, каквато е българската патриархална култура. Третият регулатор на системата са разположените по годишния културен кръг обреди и обичаи, свързани с процеса на социализиране на личността. Като цяло системата на песенните цикли осъществява познавателните, преобразователните и ценностните аспекти на колективната човешка дейност. Циклите имат отношение към колективната памет и усвояването им е необходимо условие за изграждането на социален престиж.

В системата се очертават два основни типа комуникация. Главният е символичният тип. Той определя структурата на селищната художествена култура и на регионалните художествени системи. Синтактичният тип комуникация е в подчинено положение спрямо него. Това следва от неговата ритуалност. При изследване на местната песенност циклите трябва задължително да се характеризират на следните три равнища: 1. Взаимодействие между културните комплекси. 2. Взаимодействие между трите основни сфери на народната художествена култура. 3. Взаимодействие между самите цикли като относително самостоятелни цялости. В локалната и регионалната система от цикли авторът вижда специфичната за патриархалната култура форма на връзка между изкуство и социална дейност.

Въпросът за отношенията между песенен цикъл, жанр и художествен образ в книгата се поставя и разглежда като въпрос за връзката между функционални цикли и „функционален продукт“, наречен „съвкупна художествена ценност“. Основна теоретическа предпоставка, от която излиза авторът, е дефиницията на К. Горанов за художествения образ в изкуството. Авторът я е предпочел, тъй като в нея художественият образ се определя едновременно като процес и като структура, което дава възможност да се види народното песенно изкуство като единство от словесен, музикален и хореографски елемент, от една страна, а, от друга, да се разкрие диахронията на фолклорните процеси и явления.

Прави впечатление, че терминът „художествен образ“ не навсякъде се употребява със значението, вложено в него по дефиницията на К. Горанов. На редица места виждаме термина употребен в традиционния литературоведски смисъл. В приетата у нас литературоведска терминология в смисъла на К. Го-

рановия „художествен образ“ се употребява терминологичният израз „художествено отражение (пресъздаване) на действителността“. „Художественото отражение на действителността се свъща от литературоведите именно като диалектически възможност за единство между процес и структура, докато „художественият образ“ има много по-тясно и по-конкретно съдържание в поредицата от понятия „герой“, „характер“, „действувало лице“ и пр. В книгата срещаме „художествен образ“ и в смисъл на „художествено отражение на действителността“, и в смисъл на „художествен образ“ (в по-тесния, литературоведски смисъл на термината). Това в някои случаи затруднява само читателя, но на места се отразява и върху яснотата и точността на схващанията на самия автор.

Въпреки тези терминологически несъвършенства обаче постиженията на автора в постановката на въпросите са очевидни. Много добре са показани принципните разлики в изграждането на словесния образ при обредното и необредното изкуство. Интересна е идеята за размишляването на границите между фолклорните жанрове, за създаването в хода на историческото развитие на жанровете на специфични „жанрови палимпсести“, които трудно се поддават на анализ и които като явление са твърде необичайни за представите на „чистия“ литературовед. Важно принципно значение има приетата от автора теоретическа постановка за фолклора като тип култура, сходен със средновековния културен модел, за фолклора като „ригидно изкуство“. Задълбочено се анализира схващането за фолклорната естетика като „естетика на тъждеството“ и са потърсени границите, в които тя е валидна за фолклорното изкуство.

Книгата „Народ и песен“ е изследване, което не оставя читателя безучастен. Едва ли е възможно да се замислим критически, а това значи да влезем в сериозен диалог с автора по поставените от него въпроси, чак след като затворим последната страница. Читателят усеща нужда да мисли, да съпоставя, да анализира, да търси доказателства или контрадоводи в конкретния материал още докато чете страницата, пасажа, изречението. Или, казано най-общо, книгата не само поставя и решава, но и създава нови проблеми, „влачи“ ги след себе си като опашка на комета. Последното сравнение направихме не само от желание да „разкрасим“ изложението. Теоретическият характер на изследването, стремежът да се постави проблематиката в ново методологическо и методическо обкръжение са предопределили и голямата „плътност“ на изследването. Богатството от проблеми е предпоставено пред богатството на емпиричния илюстративен материал. Това вероятно ще затрудни нефолклористите да схванат цялата ширина и дълбочина на лаконично представената проблематика.

Но книгата съдържа и достатъчно много проблеми от по-общ културоведски и изку-

ствоведски характер. И веднага би трябвало да се отбележи, че авторът не се е уплахил да премине Рубикон и да навлезе в някои от най-трудните въпроси на съвременните обществени науки. Един от тези въпроси е отношението между обред и празник. Той е предмет на специално внимание на редица места и това е естествено, като се има пред вид, че обредната и празничната песенност са два от трите основни дяла на народната песенност в предложена от автора поддяла. Очевидно е, че в случая са съществени не само социалните и общокултурните параметри на разликите и сходствата, но и естетическите. Струва ни се, че въпреки отделното внимание въпросът за отношенията и по-специално за разликата между обред и празник, между обредна и празнична песенност не е поставен достатъчно ясно и не е решен достатъчно убедително. Причината за това е може би недостатъчното обособяване на проблема за вярата в съществуването на два свята, свят на хората и свят на свръхестествените същества, който е среднишен проблем за културата на обществените формации, от които идва и в които преживява разцветът си патриархалната народна художествена култура. Тази вяра стои в основата и на езичеството, и на християнството. Както правилно подчертава известният познавач на средновековната култура А. Я. Гуревич, разликата между тези две явления е историческа, а не по същество.

Т. Ив. Живков има ясно съзнание за специфичните средства и начини за регулиране на обществения бит в интересувания го тип обществена формация. „Изводът, че в условията на патриархалния бит производството се регулира пряко от нравствеността, художествената дейност и религията, е много съществен за разбиране социалните функции на фолклорната песенна култура“ (с. 82). Но той е много съществен и за разбирането на нейната естетика и поезика. Няма да се опитваме да доказваме това, тъй като многобройни доказателства могат да се намерят в работите на светските културолози, медиевисти и фолклористи. Само ще го илюстрираме с един класически пример на В. Пропп: „Работата тук не е във вярата като психологически фактор, а като исторически. Разказите за Херакъл са много близки до нашата приказка. Но Херакъл е бил божество, на което се е въздавал култ. Нашият герой, който се отправя подобно на Херакъл за златните ябълки, е герой на художествено произведение. Митът и приказката се отличават не по своята художествена форма, а по своята социална функция.“¹

Чувствува се нужда от по-конкретно поставяне и решаване на въпросите за мястото на вярата в свръхестествените регулатори на природния и обществен живот в обрeда,

¹ В. Я. Пропп. Историческите корни волшебной сказки. Л., 1946, с. 16.

за съотношението между обред и празник — доколко в този тип култура има обред без празник и празник без обреди, какво е мястото на песента в обряда и празника и отношението ѝ към тази вяра и пр.

Друг въпрос, който възниква след прочитането на книгата, е въпросът, доколко е възможно точното социологическо проучване на изчезнали или разрушени вече културни явления при положение, че те не са били описани своевременно достатъчно обективно и подробно. В каква степен е възможно описването на местната песенност в пълнотата на нейния сюжетен състав и на съставките ѝ във вид на песенни цикли при положение, че според самия автор (а това отговаря на действителното състояние на нещата) „през Възраждането нашата традиционна народна култура се разрушава именно като система“ (с. 5). Този въпрос не е песимистичен или nihilистичен. Неговата цел е да се постигне обективна представа за възможностите на социологическото проучване на традиционната народна култура, за да се спестят някои надежди и разочарования.

Очевидно е, че този подход не само има основания да съществува, но е и абсолютно необходим за изучаването на фолклора. Истината, че в областта на културата много от изгубените факти са безвъзвратно загубени, е особено горчива именно за социологическите проучвания, но това не намалява тяхната роля. За науката е изключително важно да знае къде е празното място в системата, за да бъдат правилно подредени съставките ѝ, да не се поставят нещата на чужди места. Разбира се, за това ще бъде нужно да се изработи специална методика и това ще бъде необходимото и логичното следствие от разглежданото изследване.

Прецизността на методиката и яснотата на методологическите и теоретическите постановки ще бъдат крайно необходими, за да се избягат опасностите, които крие трудният път от установяването на локалната и регионалната специфика на фолклора към разкриване на общите елементи, които дават съзнанието за народностно и национално единство, създават националната специфика на фолклорната художествена култура.

Дори беглият преглед на проблемите, поставени във и чрез книгата на Т. Ив. Живков „Народ и песен“, показва каква решителна крачка е извършена в българската фолклористика. Но значението на тази крачка не се ограничава в рамките на отделната наука. Този нов подход към фолклора позволява на фолклористиката да получи своето действително място в съвременната система на обществените науки, да смене от себе си морално износените доспехи на романтизма на XIX в., да се освободи от комплекса си за неактуална наука.

„БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА ПЕСЕН.
ИЗОБРАЗИТЕЛНИ ПРИНЦИПИ, СТРОЕЖ,
ЕДИНСТВО“ ОТ НИКОЛА ГЕОРГИЕВ
С., Наука и изкуство, 1976. 322 с.

За тази първа книга на Никола Георгиев фолклористите вече говорят и пишат.¹ Привлича ги несъмнено фактът, че към един от обектите на тяхната наука се е насочил литературовед, и то от тези, които с почти всяка от извите си дават повод за дискусии. Очакването е следователно да се чуе и в този случай нещо ново или по нов начин казано. Интересът е и чисто методологически — към избирането на предмета („литературната художественост“ на народната песен, т. е. художествеността на словесната ѝ съставка) и към изследователския подход. Именно по отношение на подхода се очаква думата и на литературоведите. Защото ако за правомерността и целесъобразността на литературоведския поглед към народната песен трябва да се произнесат фолклористите, то литературоведите са призвани да го оценят по същество. Започвам с тази уговорка и същевременно подканя, защото и моят прочит на „Българската народна песен“ бе ръководен преди всичко от „фолклористичен“ интерес и впечатления от него са далеч от онази цялостна оценка, която трябва да получи тази книга от нашата научна критика.

Никола Георгиев започва твърде показателно своето уводно „Кратко признание“: „Макар и посветено на народната песен, това изследване не е в строгия (и традиционния) смисъл на думата фолклористично“ (с. 7). И нататък пояснява, че предлага прочит, който не отрича и не пренебрегва многостранността и многофункционалността на народната песен, а само избира един от ъглите, от които тя може да бъде разгледана. Авторът сякаш предвижда опасенията на фолклористите пред едно реално или мнимо „олиитературяване“ на песента и бърза да ограничи и обоснове гледището си. Фолклористите, а и Н. Георгиев не по-зле от тях знаят, че народната песен не е само слово, стихотворна творба, дори не само единство на текст и мелодия, а съществува в процеса на песенето като момент от функционирането на определена културна система, следователно изучаването ѝ изисква синтетичен подход. В тази област насочва напоследък все по-успешно усилията си съвременната българска фолклористика.² Но известно е и още нещо. С право или не, но изглежда съвсем не случайно и за науката за фолклора у нас, и за неговото, условно казано, практическо

¹ Срв. Л. Парпулова. Българската народна песен през погледа на литературоведа. — Български фолклор, 1978, кн. 1.

² Заслужават отбелязване работите на Т. Ив. Живков и особено неговото монографично изследване „Народ и песен“ (Проблеми на фолклорната песенна традиция). С., 1977.